

36. İngilizcede ve Türkçede *Francis*: Mizah Teknikleri Üzerine Çeviribilim Bağlamında Betimleyici Bir Çalışma¹

Hülya BOY AKYOL²

APA: Boy Akyol, H. (2024). İngilizcede ve Türkçede *Francis*: Mizah Teknikleri Üzerine Çeviribilim Bağlamında Betimleyici Bir Çalışma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 663-680. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14543070>

Öz

Bu çalışmanın amacı, *Francis* başlıklı İngilizce roman ve bu romanın *Konuşan Katır* başlıklı Türkçe çevirisi üzerine, kaynak metin ve erek metindeki mizah teknikleri odağında betimleyici bir inceleme yapmaktır. *Francis*, Amerikalı yazar David Stern tarafından kaleme alınmış olup kaynak edebiyat dizgesinde ilk kez 1946 yılında yayımlanmıştır. Başkahramanları konuşma yeteneğine sahip katır “Francis” ile isimsiz bir teğmen olan eser, Amerikan ordusuna mensup söz konusu iki kahramanın, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonlarla çatışma içerisindeyken yaşadıkları absürt maceraları konu almaktadır. Eserin, üzerinde çevirmen olarak Aziz Nesin’in isminin yer aldığı *Konuşan Katır* başlıklı çevirisi, erek edebiyat dizgesinde Düşün Yayınevi tarafından 1957 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada, kaynak metin ve erek metindeki mizahi öğeler, Arthur Asa Berger’in *An Anatomy of Humor* başlıklı çalışmasında, sözlü mizah tekniklerini kapsayan “dil” kategorisi altında sunduğu teknikler çerçevesinde incelenmektedir. Berger, söz konusu kategori altında, “anıştırma”, “gösterişli söylem”, “tanımlama”, “abartı”, “şaka yollu söylem”, “hakaret”, “çocuksu ifade”, “ironi”, “yanlış anlama”, “düz anlamıyla anlama”, “kelime oyunları”, “hazırcevaplık”, “alay”, “sarkazm”, ve “hiciv” olmak üzere toplam on beş adet teknikten bahsetmektedir. Çalışmada ele alınan örnekler üzerinden, bu tekniklerin hangilerinden faydalanılmış olduğu belirlenerek yazar ve çevirmenin mizah üretimi betimlenmektedir. Bu betimlemeden hareketle mizah ve mizah çevirisi bağlamında *Francis / Konuşan Katır* örneği özelinde elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Francis*, *Konuşan Katır*, sözlü mizah, mizah teknikleri, mizah çevirisi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

FİNANSMAN: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Haklı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 25.09.2024-**Kabul Tarihi:** 20.12.2024-**Yayın Tarihi:** 21.12.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14543070>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü / Asst. Prof., Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting (İstanbul, Türkiye), hulya.boy@marmara.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4491-3560>, ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>, ISNI: 0000 0001 0668 8422, Crossref Funder ID: 501100008386

***Francis* in English and Turkish: A Descriptive Study on Techniques of Humor in the Context of Translation Studies³**

Abstract

The aim of this study is to conduct a descriptive analysis of the English novel *Francis* and its Turkish translation titled *Konuşan Katır*, focusing on the techniques of humor employed in both the source text and the target text. *Francis*, written by American author David Stern, was first published in the source literary system in 1946. The work, whose main characters are a talking mule named “Francis” and an unnamed lieutenant, centers on the absurd adventures of these two members of the American army as they engage in conflict with the Japanese during World War II. The Turkish translation, *Konuşan Katır*, bearing Aziz Nesin’s name as the translator, was published in the target literary system by Düşün Yayınevi in 1957. In this study, the humorous elements in the source and target texts are analyzed within the framework of the techniques presented by Arthur Asa Berger in *An Anatomy of Humor* under the “language” category, which covers techniques of verbal humor. Under this category, Berger identifies a total of fifteen techniques, including “allusion”, “bombast”, “definition”, “exaggeration”, “facetiousness”, “insults”, “infantilism”, “irony”, “misunderstanding”, “over literalness”, “puns, wordplay”, “repartee”, “ridicule”, “sarcasm”, and “satire”. Through the examples examined in the study, which of these techniques have been employed is determined, and the humor creation by the author and the translator is described. Drawing from this description, the findings obtained in the context of humor and humor translation regarding the specific case of *Francis* / *Konuşan Katır* are presented.

Keywords: *Francis*, *Konuşan Katır*, verbal humor, techniques of humor, humor translation

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliographies.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 3

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 25.09.2024-**Acceptance Date:** 20.12.2024-**Publication Date:** 21.12.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14543070>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Bu çalışmanın inceleme nesnelere, Amerikalı yazar David Stern'ün (1909–2003) ilk kez 1946 yılında yayımlanmış olan *Francis* başlıklı mizahi romanı ve bu romanın 1957 yılında Düşün Yayınevi tarafından *Konuşan Katır* başlığıyla, çevirmen olarak Aziz Nesin'in (1915–1995) imzasıyla yayımlanmış olan çevirisidir. Bu bölümde, *Francis* ve *Konuşan Katır* başlıklı eserler, sırasıyla kaynak dizgeye ve erek dizgeye sunulmaları bağlamında kısaca tanıtılacaktır.

Francis başlıklı eserin bu çalışmada faydalanılan baskısı, Dell Publishing Company tarafından, DELL Book serisinin 507 numaralı kitabı olarak yayımlanmıştır. Kitabın dış kapağında, söz konusu baskıda eserin 'kısaltılmamış', 'tam' metin hâlinin sunulduğu vurgusu yer almaktadır. Bununla birlikte, *Francis*'in hikâyesinin filmleştirilerek de izleyicilerle buluşturulmuş olduğu bilgisi eklenmiştir. Sayfa sayısı 192 olan kitabın birinci sayfasında eser okurlara birkaç cümleyle tanıtılmış olup, eserin kahramanlarının da kısaca tanıtımına yer verilmiştir. Eser toplam 15 bölümden oluşmaktadır.⁴ Söz konusu bölümlerin başlıkları aşağıdaki şekildedir:

- I. I Meet Francis
- II. Francis Creates a Problem
- III. Francis Considers OCS
- IV. Francis Comments on My Assignment to G-2
- V. Francis and the Crooked Skirt
- VI. Francis Makes a Phone Call
- VII. Francis Leads an Attack
- VIII. Francis and the Golden Brew
- IX. Francis and the Jap Air Raid
- X. Francis Plumbs Hidden Depths
- XI. Francis Tackles a Tank
- XII. Francis Unmasked
- XIII. Francis Knocks 'Em for a Loop
- XIV. Francis Has a Rough Trip
- XV. Francis Comes to a Dubious End

Hikâyeye, her bir bölümün başlangıcında yer alacak biçimde, 15 adet çizim eşlik etmektedir. İç kapak sayfasında belirtildiği üzere Garrett Price'a ait olan söz konusu çizimlerde, bölümlerin içeriğinde yer alan maceralardan -özellikle Francis ön planda olacak şekilde- okuma sürecine eşlik eden kesitler sunulmaktadır.

Eserin başkahramanları, konuşma yeteneğine sahip olan, "Francis" isimli katır ve isimsiz genç bir teğmendir. Hikâye İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçmektedir ve temelde, Amerikan ordusuna mensup

⁴ Bölüm başlıklarının listelendiği sayfada, VIII numaralı "Francis and the Golden Brew" ve XII numaralı "Francis Unmasked" başlıklı metinlerin yeniden basılmasına izin vermiş olmasından dolayı *Esquire* başlıklı dergiye teşekkür edilmiş olduğu görülmektedir. Buradan hareketle yapılan araştırma sonucunda, "Francis Unmasked" başlıklı metnin, "The Mule Who Didn't Want Fame" başlığıyla *Esquire* dergisinin Mayıs 1945 sayısında, "Francis and the Golden Brew" başlıklı metnin ise "Francis and the Golden Brew" başlığıyla *Esquire* dergisinin Eylül 1945 sayısında, yazarın takma adı Peter Stirling kullanılarak yayımlanmış olduğu tespit edilmiştir (bkz. Stirling 1945a, 1945b).

bu iki kahramanın, Japonlarla çatışma sırasında yaşadıkları absürt maceraları konu almaktadır. Eserde Francis, bir katır olmasına rağmen üst düzey zekâya ve bilgeliğe sahip bir karakter olarak resmedilmektedir. Teğmen ise bir o kadar saf, yeteneksiz, korkak ve telaşlı bir karakter olarak sunulmaktadır. Eserdeki mizah, büyük ölçüde bu iki başkahramanın mizacı ve savaş sürecinde meydana gelen olaylar karşısındaki tutumları arasındaki zıtlıklar üzerinden kurulmuştur. Eserin, savaş ortamında sağduyusuzca alınan kararlar, insana verilen değer azalması, fiziksel ve psikolojik yıkım, ideallerden ziyade çıkar çatışmalarının yansması niteliğindeki talimatlara sorgusuz sualsiz itaat gibi konuların mizahi bir olay örgüsüyle eleştirilmesi üzerinden okuru, savaşın irrasyonelliğini ve insan doğasını sorgulamaya yönlendirdiği belirtilebilir.

Francis'in bu çalışma kapsamında ele alınan Türkçe çevirisi, romanın erek dizgede tespit edilebilmiş tek çevirisi olup, *Konuşan Katır* başlığıyla Aziz Nesin tarafından yapılmıştır.⁵ Söz konusu erek metin, Aziz Nesin ve Kemal Tahir tarafından birlikte kurulmuş olan Düşün Yayınevi mizah serisinin 8 numaralı⁶ kitabı olarak 1957 yılında yayımlanmıştır. Eserin dış kapağında yazar ve çevirmen bilgilerinin yanı sıra “Dünyayı Güldüren Roman” ve “Bu romanın filmi milyonları güldürdü. Modern Amerikan mizahının en güzel eseri olan bu roman bütün dillere çevrilmiştir” ifadeleri yer almaktadır. Toplam 112 sayfadan oluşan kitabın iç kapak sayfasından sonra doğrudan ana metin başlamaktadır ve eser -kaynak metinde olduğu gibi- 15 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin başlıkları aşağıdaki şekildedir:

- I. Konuşan Katır Francis ile Nasıl Tanıştım?
- II. Konuşan Katır Francis Belâsı
- III. Francis ve Yedek Subay Mektebi
- IV. Francis ve İkinci Büro
- V. Francis ve Eteklilikli Şeytan
- VI. Francis ve Telefon
- VII. Francis Bir Hücumu İdare Ediyor
- VIII. Francis'in Viski İptilâsı
- IX. Francis ve Japon Baskını
- X. Francis Psikiyatrisi Uzmanı
- XI. Francis ve Japon Tankı
- XII. Francisin Foyası Meydana Çıkıyor!
- XIII. Francis ve Gazeteciler
- XIV. Francis ve Uçak
- XV. Francisin Esrarlı Sonu

⁵ Harika Karavin, *Three Men in a Boat* başlıklı eserin Türkçe çevirilerini incelediği yüksek lisans tezinde, eserin 1957 yılında *Tekmede Üç Kişi* başlığıyla Düşün Yayınevi tarafından yayımlanan çevirisinde her ne kadar çevirmen olarak Aziz Nesin'in ismi yer alsada da yazarın oğlu Ali Nesin'le yaptığı görüşmede Ali Nesin'in, söz konusu çevirinin Aziz Nesin'e ait olmadığı bilgisini paylaştığını belirtmiştir. Nitekim kendisiyle yapılan görüşmede Ali Nesin, Aziz Nesin'e ait arşivlerde ne böyle bir çevirinin ne de böyle bir çeviriye ilişkin herhangi bir bilginin var olduğunu ifade etmiş ve babasının İngilizcesinin ilgili dönemde yeterince iyi seviyede olmadığını vurgulamıştır (Karavin, 2015: 5-6). Dolayısıyla *Konuşan Katır* başlıklı çevirinin de aynı tarihte yayımlanmış olması, söz konusu çeviri eserin de Aziz Nesin'den başka birine -bir ihtimalle yayınevinin diğer ortağı Kemal Tahir'e- ait olabileceğini düşündürmektedir.

⁶ *Konuşan Katır*, kitabın sırtında yer alan bilgiye göre serinin 8., iç kapak sayfasında yer alan bilgiye göre ise serinin 9. kitabı olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte, kitabın arka kapağında “Düşün Yayınevi Mizah Serisi dokuzuncu kitabı” olarak Aziz Nesin'in *Ölmüş Eşek* başlıklı eseri tanıtılmış, *Ölmüş Eşek* ise serinin 9 numaralı kitabı olarak 1957 yılında basılmıştır.

Kitabın sonunda, Düşün Yayınevi Mizah Serisi'nden o vakte kadar çıkmış olan kitaplar tanıtılmış, okurlara ayrıca yayınevi ve seri hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. Bu bilgilendirme çerçevesinde yayınevinin, “dünya çapında bir değer olan Türk mizahını ve yabancı mizahın en güzel ve değerlilerini Türk okurlarına tanıtmak” için uğraş verdiği, seriye dâhil edilen eserlerin Aziz Nesin tarafından seçildiği, “[e]serlerin mizah yönünden değeri[nin] Aziz Nesin’in sorumluluğunda” (Stern, 1957: 111) olduğu vurgulanmıştır. Buna ek olarak, mizah türünün edebiyattaki yerinin ve öneminin altının çizilmiş olduğu görülmektedir: “Yayınevimiz mizaha, edebiyatın güçlü bir dalı ve çok ciddi bir iş gözüyle bakmaktadır. Bu seride çıkacak kitaplar yalnız boş zamanları doldurmak için yazılmış güldürücü eserler değildir. Güldürücü olduğu kadar da düşündürücü ve topluma, insana yararlı eserler seçilmiştir” (Stern, 1957: 111). Türk edebiyatının iki önemli ismi Aziz Nesin ve Kemal Tahir tarafından kurulmuş Düşün Yayınevi'nin mizah serisi kapsamında benimsenen çeviri politikası doğrultusunda *Francis*'in, erek edebiyat dizgesinde salt ‘güldürücü’ değil, aynı zamanda ‘düşündürücü’ nitelikte bir eser olarak konumlandırılmış ve sunulduğunda bu konuma doğrudan işaret edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2. Mizah ve Mizah Çevirisi

Mizah kavramı ilk bakışta genellikle salt ‘gülme’ eylemiyle ilişkilendirilse de tanımlanmasının doğrudan bu ilişkilendirme üzerinden yapılamayacağı (Vandaele, 2010: 147) vurgulanmıştır. Bu bağlamda Jeroen Vandaele, bazı primatlarda da gözlemlenebildiği tespit edilen gülme eyleminin aksine, mizahın “semboller üzerinden düşünen gelişmiş bir insan zihni” gerektirdiğine, dolayısıyla insanlara özgü bir olgu olarak değerlendirildiğine dikkat çekmiştir (2010: 147). Victor Raskin, bu olgunun geçmişte pek çok düşünür tarafından farklı biçimlerde tanımlanmaya çalışıldığına dair aşağıdaki örneklerle yer vermiştir:

aksi durumda gülme eylemi yersiz olacağı için çok ciddi olmamak kaydıyla insanî bir kusurun ya da hatanın alaya alınması (Aristoteles); yine çok ciddi olmamak kaydıyla bir başkası üzerinde üstünlük sergilenmesi (Stendhal); büyük öneme sahip bir şahsın veya bir idealin aşağılanmaya, değersizleştirilmeye (Bain) ya da bir değer küçültülmeye çalışılması (Propp, Stern); bir bekleyişteki gerginliğin boşa çıkması (Kant); kişinin zihninin ve dikkatinin büyük ve önemli bir şeyden küçük ve önemsiz bir şeye yönelmesi (Spencer); herhangi bir şeyin alışılmış normların dışına çıkılarak tutarsız biçimde ele alınması (Hegel, Schopenhauer). (Raskin, 1979: 326)

Bu tanımlardaki vurgu noktalarının yansımaları, ortaya atılan mizah kuramlarında görülebilmektedir. Genel olarak temel mizah kuramları, mizahın ne yolla oluştuğuna göre ‘rahatlama’ (‘relief’), ‘uyuşmazlık’ (‘incongruity’) ve ‘üstünlük’ (‘superiority’) kavramları üzerinden açıklanmıştır. Mizaha psikoanalitik bir yaklaşımın söz konusu olduğu rahatlama kuramı, mizahı psikolojik rahatlama ile ilişkilendirerek ele alır. Bu bağlamda mizah “birey üzerinde oluşan gerginliğin ortadan kalkması sonucu yaşanan rahatlama” ile ilintilidir (Meyer, 2000: 312). Tabuların veya tartışmalı konuların mizah yoluyla ifade edilmesi, örneğin herhangi bir iletişim ortamında olumsuz tepki toplayabilecek bir söylemin şakalarla, esprilerle yumuşatılarak kurgulanması bu çerçevede düşünülebilir (Meyer, 2000: 312). Mizahın bilişsel düzeyde ele alındığı uyumsuzluk kuramı, herhangi bir durum karşısında beklenen ile olanın zıtlığı üzerine kuruludur. Mizahi etkiyi yaratan, makul olasılıkların dışında olan -ancak herhangi bir tehdit oluşturmayan- bir “sürpriz” ile karşılaşılması, dolayısıyla beklenti ile deneyimin absürt biçimde birbirinden oldukça farklı olmasıdır. Ancak bu noktada mizahtan bahsedilebilmesi için normal bir bağlam içerisinde anormalliğe neden olan unsurun farkına varılabilmesi, bir diğer deyişle mantıksızlığın bilişsel düzeyde anlamlandırılabilir olması gerekmektedir (Meyer, 2000: 313-314). Üstünlük kuramının savına göre ise mizah bireyin kendini karşısındakinden daha üstün, daha avantajlı konumda görmesi sonucu ortaya çıkar; dolayısıyla üstünlük kuramının, toplumsal hiyerarşi ve güç ilişkileriyle ilgili olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, başkalarının kusurlarını, hatalarını, zayıflıklarını, talihsizliklerini mizah

konusu haline getirmek bireye kendini daha güçlü hissettirir ve belli bir gruba dahil olabildiğini mümkün kılabilir. Bu noktada mizah, belli bir bireyi veya grubu yüceltmek veya aşağılamak için bir araç işlevi görür (Meyer, 2000: 314-315).

Mizahın sıklıkla eşdeğerlik ve çevrilebilirlik/çevrilemezlik ile ilişkilendirilerek ele alınmış olduğu vurgulanmaktadır (Chiaro, 2005: 135; Vandaele, 2010: 149; Díaz Cintas & Remael, 2014: 212). Çeviriye dair kuralcı bakış açısı çerçevesinde, çevirmenin okurları, yazarın düşüncelerinden ziyade kendi düşünceleri üzerinden güldürmesine izin verilmemesi gerektiğini (von Stackelberg, 1988: 13) savunan görüşler var olmuştur. Vandaele, bu tür görüşlerin çevirmenler üzerinde oluşturduğu baskıdan söz etmiş, bu baskının da “çevrilemezliğin kabulü” ile sonuçlanabilmekte olduğunu (2010: 151) altını çizmiştir. Diğer yandan, Jorge Díaz Cintas ve Aline Remael gerçek hayattan örnekler olarak kitaplar, sahneler, ekranlar gibi farklı mecralardaki mizah çevirilerine işaret ederek mizahın bir şekilde muhakkak çevrilebilir olduğuna (2014: 212) dikkat çekmiştir.

Mizah çevirisinin çevirmenler için zorlayıcı bir alan olarak değerlendirilmesi ve çevrilebilirlik/çevrilemezlik üzerinden tartışılması bağlamında temelde kültürel ve dilsel unsurlara (Vandaele, 2010: 149) işaret edilmiştir. Kültürel bağlamda, mizahın üretilmesine, alımlanmasına ve çevirmen tarafından yeniden kurgulanmasına etki edebilecek durumlar söz konusu olabilmektedir. Mizahı kurgulayan taraf genel olarak erek kitle ile ortak bir ‘ön bilgi’ varsayımıyla hareket eder. Dolayısıyla mizahın böyle bir ön kabul üzerinden, hedef aldığı bireylerin, grupların, toplulukların mizah anlayışı ve mizahı alımlamalarına imkân veren ön bilgi koşulları gözetilerek kurulması söz konusudur. Örneğin, bir parodinin alımlanabilmesi için hedef kitlenin, parodiye konu edilen esere aşinalığının bulunması; aynı şekilde taklitlerin amaçlanan mizahi etkiyi uyandırabilmesi için hedef kitlenin, taklidi yapılan şeyin gerçeğini biliyor olması önem taşımaktadır (Vandaele, 2010: 149). Toplumsal kabuller, değer yargıları, ideolojik ve politik açıdan hassasiyetler gibi faktörler de mizah üretimi ve aktarımı açısından belli sınırlamalar doğurabilmektedir. Debra S. Raphaelson-West bu bağlamda, örneğin devlet başkanlarının mizah konusu yapılmasının yasak olabileceği gibi kültürden kültüre değişiklik gösteren kurallara işaret ederek mizahın genellenemez doğasının (1989: 130) altını çizmiştir.

Dilsel bağlamda güçlük doğurabilecek unsurlar çerçevesinde, metnin üretildiği dilin özelliklerinden ve imkânlarından faydalanılarak tercih edilmiş, söz konusu dile özgü düz anlam ve yan anlam; diyalekt gibi dil varyasyonları; kelime oyunları gibi biçim ve sesletimin ön planda olduğu kullanımlardan (Vandaele, 2010: 150) bahsedilmiştir. Çok anlamlı sözcüklerden, farklı sözcükler arasındaki fonetik benzerliklerden, sözcüklerin morfolojik özelliklerinden vb. hareketle üretilmiş mizahi içerikler, Raphaelson-West’e göre çevrilmesi en güç örneklerdendir (1989: 130). Bu tür örneklerin çeviride ‘eşdeğerlik’ sağlanamayacağı için çevrilemeyeceği, çevrilmesi durumunda özgün metne ‘ihane’ ve ‘kayıplarla’ karşılaşılacağı yönündeki çeviri eylemini salt dilsel aktarıma indirgeyen bir bakış açısına karşılık Dirk Delabastita, örneğin kelime oyunlarının “her dilin kendine özgü bireyselliğini simgeleyen, dolayısıyla doğal olarak çeviriye direnç gösteren bir tür imza” olarak değerlendirildiğini ancak bu ‘imzanın’ aynı zamanda çevirmene erek dilde bir “karşı imza” çağrısında bulunur nitelikte görüldüğünü (2014: 13) vurgulamıştır. Patrick Zabalbeascoa’ya göre erek metnin mizahi niteliği, mizahın çevirmen tarafından kaynak metin ile “aynı” veya kaynak metne “benzer” biçimde kurgulanmış olup olmadığıyla ilgili değildir (2005: 185).

Mizahi bir eserin çevrilebilir/çevrilemeyeceği, çevrilecekse ne şekilde “iyi” çevrilebileceğine dair cevap arayışının getirdiği sınırlayıcı bakış açısına karşılık çevirmenin “ne şekilde” yapılmış olduğuyla ilgilenen (Vandaele, 2010: 151) betimleyici yaklaşım çerçevesinde eşdeğerlik mutlak bir ideal olarak değil,

çevirinin doğası gereği kaynak metin ile erek metin arasında zaten içkin olarak var olan, “işlevsel-göreceli” (Tourey, 2012: 112) bir kavram olarak görülmektedir. Gideon Tourey’ye göre, betimleyici bir incelemede hareket noktası daima “varsayılan çeviri ile bu çevirinin kaynak metni olduğu varsayılan metin arasında eşdeğerliğin bulunduğu” yönündeki ön kabul olup incelemede tespit edilmeye çalışılan, aktarımda dönüşüme uğrayan ve uğramayan öğeler arasındaki denge gibi açılardan çeviri üründe ne tür çevirmen kararlarının gözlemlenebilir olduğudur (2012: 113).

Francis ve Konuşan Katır başlıklı romanlarda mizahın kurgulanış biçimine ilişkin kararların betimlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada mizah tekniklerinin tespiti ve adlandırılmasında -mizah olgusuna dair ‘rahatlama’, ‘uyuşmazlık’ ve ‘üstünlük’ kuramlarında işaret edilen teknikleri kapsar nitelikte olmasından hareketle- Arthur Asa Berger’in (2017) sunduğu sözlü mizah teknikleri tanımlarından yola çıkılmaktadır.⁷ Bu doğrultuda, karşılaştırmalı metin incelemesi öncesinde, faydalanılacak olan söz konusu mizah tekniklerinin tanımlarına yer verilecektir.

3. Sözlü Mizah Teknikleri

Arthur Asa Berger, *An Anatomy of Humor* başlıklı çalışmasında, temel mizah tekniklerini dört kategori altında toplamıştır: (i) sözlü mizah tekniklerini kapsayan “dil” (“language”) kategorisi, (ii) düşünsel mizah tekniklerini kapsayan “mantık” (“logic”) kategorisi, (iii) varoluşsal mizah tekniklerini kapsayan “kimlik” (“identity”) kategorisi, (iv) sözlü olmayan, fiziksel mizah tekniklerini kapsayan “eylem” (“action”) kategorisi (Berger, 2017: 17).⁸ Bu çalışma kapsamında, birinci kategori altında yer alan sözlü mizah tekniklerinin açıklamalarından faydalanılarak bir inceleme yürütülecektir.

Berger, “dil” kategorisi altında toplam on beş adet teknikten bahsetmiştir: “anıştırma” (“allusion”), “gösterişli söylem” (“bombast”), “tanımlama” (“definition”), “abartı” (“exaggeration”), “şaka yollu söylem” (“facetiousness”), “hakaret” (“insults”), “çocuksu ifade” (“infantilism”), “ironi” (“irony”), “yanlış anlama” (“misunderstanding”), “düz anlamıyla anlama” (“over literalness”), “kelime oyunları” (“puns, word play”), “hazırcevaplık” (“repartee”), “alay” (“ridicule”), “sarkazm” (“sarcasm”), “hiciv” (“satire”). Bu teknikler, Berger’in sunduğu açıklamalar üzerinden genel hatlarıyla kısaca tanıtılacaktır.

- Anıştırma: “Anıştırma”, herhangi bir kişiye, varlığa, olaya vb., doğrudan işaret edilmeksizin karşıdaki tarafından anlaşılması beklenerek yapılan göndermedir (Berger, 2017: 21-22).
- Gösterişli Söylem: “Gösterişli söylem”, dilin dikkat çeker biçimde aşırıya kaçan, süslü bir üslupta kullanılması yoluyla -laf kalabalığından ibaret veya anlamsız görünebilse de- ifade edilmek istenenin, dil ustalığıyla mizahi bir biçimde aktarılmasıdır (Berger, 2017: 25).
- Tanımlama: “Tanımlama”, bir şeyin açıklamasının karşıdakine, beklenmedik biçimde absürtlük katılarak sunulmasıdır. Burada mizahi etkiyi yaratan, tanımlamanın ciddi bir açıklama yapılrçasına doğal ancak normal koşullarda bir tanımlamadan beklenenden bir o kadar uzak olmasıdır (Berger, 2017: 30).
- Abartı: “Abartı”, anlatılanın belirli unsurlarının, absürtlüğü rahatlıkla anlaşılır biçimde gerçek dışı kurgulanmasıdır. Mizahi etki doğrudan abartının kendisinden kaynaklanmayabilir ancak anlatılan hikâyeye veya duruma zıtlık, sürpriz gibi diğer unsurlar da dâhil edilerek gerçeğin

⁷ İngilizce-Türkçe dil çifti özelinde Berger’in sözlü mizah teknikleri çerçevesinde daha önce yapılmış çalışmalar için bkz. Baytar, 2020; Baytar & Temur, 2019.

⁸ Kategori ve teknik adlandırmalarının bu çalışmada kullanılan İngilizceden Türkçeye çevirileri tarafımda yapılmıştır.

zekice ve eğlenceli bir biçimde çarpıtıldığının aşikâr olması yoluyla oluşturulur (Berger, 2017: 33-34).

- **Şaka Yollu İfade:** “Şaka yollu ifade”, konuşmacının gerçekte söylediği şeyi kastetmediği, eğlenceli ve ciddiyet içermez bir söylem biçimi olarak düşünülebilir. Şaka yollu ifade bir miktar belirsizlik içerebilir; nitekim söylenen sözün veya yapılan yorumun yumuşaklığı ardında gizlenen veya önemsizmiş gibi gösterilen bir mesaj bulunabilir. Mesajı veren her ne kadar ciddi görünse de aslında inceden inceye nükte ediyor, bir şeyi şakayla karışık eleştiriyor olabilir (Berger, 2017: 35).
- **Hakaret:** “Hakaret”, alaycı biçimde yöneltilen küçümseyici bir ifadeyle saldırganlık, düşmanlık gibi duyguların ortaya konmasıdır. Bu tür duyguların maskelendiği mizah tekniklerinden farklı olarak hakarete söz konusu duygular açığa çıkmaktadır. Hakaret, doğası gereği mizahi bir yön içermez ancak abartı, alay gibi tekniklerden faydalanılarak mizahi bir bağlam içerisinde kurgulandığında bir mizah tekniği olarak düşünülebilmesi mümkün olmaktadır (Berger, 2017: 39-40).
- **Çocuksu İfade:** “Çocuksu ifade”, diğer mizah tekniklerine kıyasla daha az karmaşıklık içeren bir teknik olarak görülmektedir. Nitekim bu mizah türünde, çocuklar tarafından sergilendiği gözlemlenebilen şekilde, eğlence amacıyla, anlamdan ziyade sese öncelik verilerek sözcükler üzerinden çeşitli dil oyunlarının yapılması söz konusudur (Berger, 2017: 39).
- **İroni:** “İroni” tekniğindeki mizahı oluşturan unsur, söylenen şey ile kastedilen şeyin farklılık içermesidir. Berger ironinin üç farklı çeşidinden bahsetmiştir. Bunlardan ilki olan “Sokratik ironi”, karşıdakinin hatasını ortaya koymak için bilgisizmiş gibi davranılmasıyla oluşan ironidir. İkincisi, bir şey söylenip aslında o şeyin tam tersi kastedilerek oluşturulan ironidir. “Dramatik/trajik ironi” olarak anılan üçüncüsü ise karakterlerin belli bir şeyin tersine inanmaları dolayısıyla amaçladıklarının da tam tersini elde etmeleri durumunda oluşan ironidir (Berger, 2017: 40).
- **Yanlış Anlama:** “Yanlış anlama”, dildeki belirsizlik veya bağlamdaki karışıklık dolayısıyla verilen bir mesajın yanlış yorumlanması ve bunun sonucunda da mizahi bir etkinin ortaya çıkması olarak ele alınabilir. Bu teknikte genel olarak, ifadelerin birden fazla anlama gelebilmesi veya bağlamın doğru anlaşılabilmesi durumu söz konusudur (Berger, 2017: 43).
- **Düz Anlamıyla Anlama:** “Düz anlamıyla anlama” tekniğinde ifadelerin dar bir bakış açısıyla düşünülmesi, yani söz konusu bağlam çerçevesinde ilgili ifadelerle esas kastedilen anlamın idrak edilememesi sonucu gülünç sonuçların ortaya çıkması söz konusudur. Bu teknikle oluşturulan kurguda karakter, mecazi anlamı kavramaktan yoksun olup, söyleneni kelimesi kelimesine algılamaktadır (Berger, 2017: 41).
- **Kelime Oyunları:** “Kelime oyunları”, cinsash söyleyişleri ve dilin imkânlarından ve dilsel öğelerin çeşitliliğinden faydalanılarak eğlendirici ve yaratıcı biçimde kurgulanan türden ifadeleri kapsayan mizah yöntemi olarak kabul edilebilir (Berger, 2017: 44-45).
- **Hazırcevaplık:** “Hazırcevaplık”, karşıdakini zekâyla alt etme durumunun gözlemlendiği mizah tekniğidir. Hazırcevaplıkta karşı tarafın genellikle hakaret, aşağılama, küçük düşürme gibi girişimlerine karşı vakit kaybetmeksizin harekete geçilerek, maruz kalınan durumun kıvrak

zekâyla verilen cevaplar yoluyla tam tersine çevrilmesi söz konusudur. Neticede, başlangıçta karşıdakini mağdur etmeye çalışanın, kendisine karşı kazanılan söz düellosu sonucunda mahcup duruma düştüğü ve galip gelenin zekâsının takdir gördüğü gözlemlenir (Berger, 2017: 45-46).

- Alay: “Alay”, karşıdakini, karşıdaki tarafından yapılan bir davranışı, savunulan bir fikri vb. hedef alarak küçümseme, taklit, sataşma gibi yöntemlere başvurulur, hedef alınanın gülünç duruma düşürülmesi şeklinde değerlendirilebilir (Berger, 2017: 47-48).
- Sarkazm: “Sarkazm”, karşı tarafa yöneltilen, sert ve incitici yorumlar içerir. Burada söz konusu yorumlarda bulunan tarafın ifade biçiminin ve takındığı tavrın, hedef alınanı dolaylı yoldan olsa da anlaşılır biçimde kırıcı, utandırıcı, küçük düşürücü şekilde eleştirel ve iğneleyici olduğu belirtilebilir (Berger, 2017: 49).
- Hiciv: “Hiciv”, genelde toplumsal kusurlara, riyakârlığa, usulsüzlüğe vb. mizah yoluyla işaret edilerek söz konusu türden durumların sorgulanıp eleştirilmesini amaçlar. Temel amacı doğrultusunda, alay, abartı, hakaret gibi farklı mizah yöntemlerinden faydalanılarak otorite, kurumlar, statüko vb. üzerine düşünmeyi teşvik edecek biçimde kurgulanabilen bir tür olarak görülebilir (Berger, 2017: 49-50).

Mizah tekniklerinin birbirlerinden her zaman kesin sınırlarla ayrılamayabileceğini, belli durumlarda mizahi etkiyi yaratan unsurun aynı anda birden fazla teknik çerçevesinde ele alınabilmesinin mümkün olduğu belirtilebilir. Bu çalışma kapsamında, mizahın kurgulanmasında belirgin bir biçimde kullanılmış olduğu gözlemlenen tekniklerin tespiti üzerinden seçilmiş kaynak metin ve erek metin örnekleri betimleyici bir yaklaşımla, devam eden bölümde ele alınacaktır.

4. Francis ve Konuşan Katır Eserlerinin Sözlü Mizah Teknikleri Çerçevesinde İncelenmesi

Anlatıda yer alan mizahi öğeler bağlamında öncelikle Francis’in kullandığı “By the tail of my great-aunt Regret who won the Derby!” (Derbi’yi kazanan büyük halam Regret’in kuyruğu adına!) ifadesinin dikkat çekmekte olduğu belirtilebilir. Kaynak metinde “great-aunt Regret” göndermesi -biri ana metinden önce, eserin kahramanlarının tanıtıldığı kısımda olmak üzere- toplam 9 kez geçmekte olup (bkz. Stern, t.y.: 2, 16, 41, 100, 114, 165, 176, 185, 192), söz konusu ifadenin çevirisine erek metinde aşağıdaki örnekte yer verilmiş olduğu gözlemlenmektedir:

Örnek 1:

Kaynak Metin:

“By the tail of my great-aunt Regret who won the Derby!” Francis was growing more furious. “I ought to leave you here for Jap bait” (Stern, t.y.: 16).

Erek Metin:

— Derbiyi kazanan Leydi halamın üzerine yemin ederim ki sizi burada bırakacağım. Japonlar ne yaparlarsa yapınlar (Stern, 1957: 9).

“By the tail of my great-aunt Regret who won the Derby!” ifadesi ana metinde ilk kez, eserin

başkahramanları Francis ve isimsiz teğmenin nasıl tanıştığını konu alan birinci bölümde, yukarıdaki şekilde geçmektedir. Bu örneğin yer aldığı kısımda Francis, yaralanan teğmenle tartışmakta, onu sırtında taşımaya ikna etmeye çalışmaktadır. Eserin kapanış satırlarında da yer alan “By the tail of my great-aunt Regret who won the Derby!” ifadesinin yazar tarafından kaynak metin boyunca okurun zihninde Francis’e ait, onun karakteriyle bütünleşmiş bir söylem olarak ön plana çıkarılmış olduğu belirtilebilir. Francis’in bir şeye ant içme, heyecanlanma gibi durumlarda kullandığı bu söylem, bir gönderme -“Regret”- üzerinden kurgulanmıştır. “Regret” ise 1915 yılında Kentucky Derbisi’ndeki şampiyonluğuyla, ilgili derbiyi kazanan ilk dişi yarış atı olarak kayıtlara geçmiştir (Julep, 2024). Eserde zeki ve kendisiyle gurur duyan bir karakter olarak resmedilen Francis’in kullandığı bu göndermeyle okurlara, her ne kadar kendisi bir katır olsa da Francis’in soyunun şampiyon bir kısrağa dayandığı hatırlatılarak eserin mizahi kurgusunda bu göndermeden faydalanılmış olduğu söylenebilir. Bu hatırlatmanın, Francis’in vurgusunun, karakterin mizacı üzerinden de düşünmeyi gerektirir biçimde kurgulanmış olması dolayısıyla burada “anıştırma” tekniğinden faydalanılmış olduğu belirtilebilir.

Erek metinde ise çevirmen söz konusu göndermenin çevirisine bir kez yer vermeyi tercih etmiştir. Örnekte yer alan “By the tail of my great-aunt Regret who won the Derby!” ifadesinin çevirisi “Derbiyi kazanan Leydi halamın üzerine yemin ederim ki” şeklinde -yine “anıştırma” tekniği kullanılarak sunulmuştur. Çevirmenin, “Regret” yerine “Leydi” ismini kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. “Leydi” ifadesinin ilgili dönemde dişi yarış atları isimlendirilirken yaygınlıkla kullanılmış, dolayısıyla erek okurun alışık olduğu bir ön ad olabileceği düşünüldüğünde bu tercihin, göndermeyi erek kültür alışkanlıklarına yaklaştırma çabasıyla ilişkilendirilebilmesi mümkündür.

Erek metne bütüncül olarak bakıldığında, söz konusu göndermenin çevirmen tarafından kaynak metinden farklı olarak bir kez kullanılmış olmasından hareketle, Francis’in kendini sıradan bir katır olarak görmemesi üzerinden kurulan mizahi etkinin azaldığı sonucuna varılamaz. Nitekim çevirmenin, Francis’in kendini karşısındaki insanlardan üstün gördüğünü, kaynak metne kıyasla daha vurgulu ve doğrudan erek metinde üretilmiş mizah teknikleri yoluyla aktarıldığı örnekler tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda ele alınabilecek örneklerden bazıları aşağıda açıklanacaktır:

Örnek 2:

Kaynak Metin:

“See here, lieutenant”—the mule was wagging that right ear—“you know perfectly well I can’t leave you now. I’m an old-timer. I know the score. *Esprit de corps*. One for all and all for one. What the hell, after a while it gets you. Like drink. But there ought to be a limit somewhere. This is damned near it.”

[...]

“Lean against me and pull yourself up.”

“No,” I said. “I’m done for. Save yourself.”

“Stuff and nonsense,” said Francis (Stern, t.y.: 16-17).

Erek Metin:

— Bana bakın asteğmen! Sizi bu halde bırakıp gidemiyeceğimi pekâlâ biliyorsunuz. Ben eski döğüşgülerdenim. Böyle durumlarda şövalye ruhluların nasıl davranacağını hiç kimse bana öğretemez. Orduda bir kaide vardır: Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için... Önce bu lâfa pek kulak asmazsınız. “Ne saçma-” dersiniz. Fakat zamanla yüreğinize, beyninize işler... Yakanızı artık kurtaramazsınız. Ben insan değilim ki inançlarımdan bazı bazı yan çizeyim, kaytarayım...

[...]

- Sıçrayın bakalım! Saçlarıma sıkı yapışın!...
- Hayır Francis! Ben hapı yuttum. Benim için hayatınızı tehlikeye atmağa hakkınız yok.
- Hayvanlık istemez. Atlayın diyorum... (Stern, 1957: 9-10).

Yukarıda sunulan örnek de Francis'in, yaralı teğmeni sırtında taşımaya ikna etmeye çalıştığı kısımda geçmektedir. Bu örnek incelendiğinde, çevirmenin ilk paragrafın sonuna, "Ben insan değilim ki inançlarımdan bazı bazı yan çizeyim, kaytarayım..." şeklinde bir eklemeye bulunduğu ve "stuff and nonsense" (saçmalık/zırvalık) ifadesinin geçtiği kısmı "hayvanlık istemez" şeklinde aktardığı görülmektedir. Dolayısıyla, kaynak metinde doğrudan bir mizah tekniğinin kullanımından söz edilemezken erek metinde Francis'in kendisini insanlardan daha erdemli gördüğünün "hiciv" tekniği yoluyla vurgulanması söz konusudur. Nitekim erek metinde Francis insanların, değerlerinden ödün veren, sözünden dönen varlıklar olduğuna işaret etmekte ve bunu eleştirir bir tavır takınmaktadır. Ayrıca bu eleştirinin bir katır tarafından yöneltiliyor olması da yergiye daha mizahi bir boyut kazandırmaktadır. Erek metinde buna ek olarak, kendisi bir hayvan olmasına rağmen Francis'in teğmene "hayvanlık istemez" şeklinde kendinden emin biçimde komut vermesi üzerinden çevirmen tarafından üretilmiş bir "alay" da söz konusudur. Öyle ki bu komut, ettiği inat Francis tarafından "hayvanlık" olarak değerlendirilen teğmenin, okurun gözünde gülünç duruma düşmesine yol açmaktadır.

Aşağıda sunulan örnekte de -yine kaynak metinde herhangi bir mizah tekniği kullanımı söz konusu değilken- Francis'in alaycılığının, erek metinde çevirmen tarafından mizah tekniklerine başvuru olarak öne çıkarılmış olduğu gözlemlenebilir:

Örnek 3:

Kaynak Metin:

- "Don't squeak, lieutenant."
- "Did you make it up?"
- "I might have."
- "Heaven help me!" I glanced at my watch. "It's four-thirty" (Stern, t.y.: 98).

Erek Metin:

- Bağırma asteğmen! Beni sağır mı sandım?
- [...] Ben mahvoldum! Düşünmeliydim. Sana güvenmekle...
- Eşeklik mi ettin. Olabilir.
- Olabilirmiş. Vay başıma gelenler... –Saate baktım:– İşte dört buçuk... (Stern, 1957: 62).

Bu örneğin alıntılandığı bölümde Francis, konuşlandıkları bölgeye Japonlar tarafından bir askerî hava saldırısının planlandığı konusunda teğmeni, planlanan saldırının tam saatine kadar tüm detaylarını anlatarak uyarılmaktadır. Francis'in daha önceki tüm ihbarlarının doğru çıkmış olması dolayısıyla teğmen bu ihbarı da üstleriyle paylaşır ancak bir yandan da ihbarın asılsız çıkması durumunda askerî birlikleri yok yere meşgul etmiş olacağı için başına gelecekleri düşünerek tedirginlik yaşar. Vakit yaklaştığında Francis ile teğmen beklemeye koyulur. Francis'in belirttiği saat olan 16.35'e dakikalar kala hâlâ ortalığın durgun olması üzerine, Francis'in sakinliği karşısında teğmen iyice telaşlanır ve bağırma

başlar. Yukarıdaki örnekte alıntılanan konuşmada kaynak metinde teğmenin Francis'e, Japon hava saldırısı meselesini uydurup uydurmadığını sorduğu, Francis'in ise soğukkanlılıkla "uydurmuş olabilirim" şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Dolayısıyla kaynak metindeki diyalogda herhangi bir mizah tekniğinden faydalanılmamış olduğu belirtilebilir.

Erek metinde ise çevirmenin "eşeklik etmek" tabirinden faydalanarak hem "alay" hem "hazırcevaplık" teknikleri çerçevesinde ele alınabilecek bir mizahi aktarım gerçekleştirmiş olduğu düşünülebilir. Nitekim erek metinde, telaş içerisindeki teğmenin "sana güvenmekle..." diye başladığı cümlesini tamamlamadan Francis'in teğmene "Eşeklik mi ettin. Olabilir." şeklinde karşılık verdiği görülmektedir. Francis, teğmenin cümlesini tamamlayıp kendisini işgüzarlıkla, hata etmekle suçlamasına fırsat vermemektedir ve kendisi bu kadar soğukkanlıyken eli ayağına dolaşmış teğmenle alay etmektedir. Bu bağlamda erek metinde, "hayvanlık etmek" tabirindeki duruma benzer biçimde, "eşeklik etmek" tabiriyle katır Francis'in, karşısındaki insanı hazırcevaplığıyla gülünç duruma düşürmesini gösteren alaycı bir aktarıma yer verilmiş olduğu söylenebilir.

Aşağıda, eserde mizahın, kaynak metinde gerçek dünyadan bir kahramana da göndermede bulunularak, Francis'in karşısındaki insanlardan zekâ bakımından üstünlüğü üzerinden kurgulandığı örneklerden biri ele alınacaktır:

Örnek 4:

Kaynak Metin:

You realize, lieutenant, we're not attacking a regiment of Hirohito's personal bodyguard. [...] We are going after three, get it, three frightened Japs (Stern, t.y.: 71-72).

Erek Metin:

— Asteğmen... Asteğmen... Japon cephesini yarmaya gitmiyoruz. Korkudan tir-tir titreyen üç Japon esir alacağız (Stern, 1957: 45).

Bu örneğin alıntılanıldığı kısımda, Francis ve teğmen, Japonlar tarafından kurulmuş, içinde üç Japon askerinin bulunduğu bilinen bir dinleme mevzisine operasyon düzenlemeye hazırlanmaktadır. Francis her zamanki gibi son derece soğukkanlı ve kendinden emin teğmen bir o kadar telaşlı ve korkak davranmaktadır. Öyle ki teğmen hazırlık yaparken yanına gaz maskesi, portatif çadır, kazma, kürek, gereğinden fazla cephane almıştır ve üzerindeki tüm bu eşyalar, teğmen hareket ettikçe birbirine çarparak gürültü çıkarmaktadır. Oysa Japonlar tarafından fark edilmemek için dinleme mevzisine sessizce yaklaşmaları gerekmektedir. Francis, teğmenin yanında getirdiği malzemelerin çoğunu gereksiz bulup alaylı biçimde eleştirir. Ardından ise teğmene kaç tane el bombası aldığını sorar ve "sekiz" yanıtını alır. Bunun üzerine yukarıdaki, "Hirohito" göndermesini içeren tepkiyi verir. Hirohito, Aralık 1926'dan Ocak 1989'a kadar yönetimde kalmış, 124. Japon imparatorudur. Kaynak metinde Francis, teğmene, görevi bizzat Hirohito'yu korumak olan muhafız alayına saldırmadıklarını, altı üstü üç Japon askerinin peşinde olduklarını ifade etmektedir. Bu noktada, bir katırın mantığının bir teğmeninkine galebe çalmasını, "Hirohito" göndermesiyle de Francis'in bilgi düzeyi ön plana çıkarılarak okurlara gösterildiği düşünülebilir. Bu bağlamda kaynak metinde hem "alay" hem de "hazırcevaplık" tekniğinden faydalanılmış olduğunu söylemek mümkündür. Yaptığı hazırlığın, düzenleyecekleri operasyon için abartılı olması üzerinden burada teğmenin mantık yürütme yeteneğinin alay konusu edildiği belirtilebilir. Ayrıca -teğmenin herhangi bir hakaret, aşağılama, küçük düşürme gibi girişimi söz konusu olmamakla birlikte- Francis'in anlatılan durum karşısında, bilgi düzeyini ortaya koyar biçimde

rahatlıkla kurgulayıp verdiği cevaplar, karşıdakini zekâyla alt etme çerçevesinde değerlendirilebilir.

Erek metinde ise “Hirohito” göndermesinin yer aldığı kısmın “Japon cephesini yarmaya gitmiyoruz” şeklinde çevrilmiş olduğu görülmektedir. Yukarıda açıklanan “alay” ve “hazırcevaplık” teknikleri erek metinde de gözlemlenmekle birlikte bu örnek özelinde, çeviride *Francis*’in bilgi düzeyini öne çıkaran göndermenin aktarılmasının tercih edilmemiş olmasının, *Francis*’in mantığının teğmenin mantığından üstünlüğünün yarattığı mizahi etkiyi azalttığı söylenemez. Nitekim bu çevirmen kararı, metnin erek dizgedeki temel işleviyle ters düşmemektedir. Öyle ki örneğin, ‘Hirohito’nun muhafız alayına saldırmak’ şeklindeki bir aktarımdan ziyade “Japon cephesini yarmak” şeklindeki aktarımın, “Hirohito” hakkında ön bilgi sahibi olmayabilecek okurlar da göz önünde bulundurularak, mizahi etkinin azalmaması amacıyla tercih edilmiş olduğu düşünülebilir.

Benzer bağlamda ele alınabilecek örneklerden bir diğeri aşağıda sunulmuştur:

Örnek 5:

Kaynak Metin:

“Look, lieutenant,” the mule was wiggling that right ear, “along about 250 B.C. a fellow named Archimedes, a Sicilian in case you’re interested, worked out the theory of the lever. Something of a sensation in those days. But I doubt you’ll get much credit for remembering it” (Stern, t.y.: 131).

Erek Metin:

— Gayet basit... Şuradan bir kuvvetli ağaç dalı uyduracağız. Şu kayayı tam sırasında, manivelâ kuvvetiyle aşağıya, düşman tankının üzerine yuvarlayacağız. Sinek gibi ezilecek... (Stern, 1957: 81).

Bu örnek, *Francis* ve teğmenin, Amerikan ordusu karargâhına doğru ilerlemekte olan bir Japon tankını bertaraf etmelerinin anlatıldığı bölümden alıntılanmıştır. *Francis*, tankın üzerine, uçurumun kenarında duran, tonlarca ağırlıkta bir kayayı yuvarlamayı planlar. Kaynak metinde teğmenin kayayı hareket ettirebilmelerinin mümkün olmadığını savunması üzerine *Francis*’in cevabı yukarıdaki şekilde olur. *Francis*’in burada, Arşimet’in ortaya koyduğu kaldıraç yasasından, tarihine de değinerek ve Arşimet hakkında ek bilgi de sunarak bahsettiği görülmektedir. Teğmen böyle bir yöntemden faydalanabileceklerini akıl edememiştir. Bu noktada *Francis*’in söyleminin yine kendi bilgi düzeyini ortaya koyar ve teğmenin mantığını kullanma becerisiyle inceden inceye alay eder biçimde kurgulanmış olduğu, dolayısıyla bu söylemde de “alay” ve bir önceki örnekte açıklanan türden bir “hazırcevaplık” bulunduğu belirtilebilir.

Erek metne bakıldığında ise *Francis*’in yukarıda alıntılanan ifadesinin öncesinde iki kahraman, kayanın bulunduğu yere gelmektedir ve “Tank tuzağımız burada...” diyen *Francis*’e teğmen “Hani?” (Stern, 1957: 81) diye sorduktan sonra *Francis* yukarıdaki açıklamayı yapmaktadır. Çeviride *Francis*’in, tankı kaldıraç (manivela) yönteminden faydalanarak etkisiz hâle getireceklerini belirttiği ancak bu kez alaycı bir tavır takınmadığı görülmektedir. *Francis*’in erek metindeki ifade biçiminde her ne kadar örtük de olsa bir zekâyla alt etme durumunun varlığı savunulabilecek olmakla birlikte ilgili kısımdaki akış bir bütün olarak düşünüldüğünde *Francis*’in akıl verici, öğretici rolünün daha ağırlıklı olarak hissedildiği yorumlamasında bulunmak mümkündür. *Francis* ve teğmenin, olay örgüsü içerisinde gitgide daha yakın bir dostluk kurmaları üzerinden düşünüldüğünde, çevirmenin burada doğrudan herhangi bir mizah tekniği kullanmadan *Francis*’in öğretici yönünü ön plana çıkarmış olduğu yorumunda bulunulabilir.

Francis'in bilgi düzeyi üzerinden, yine "alay" ve "hazırcevaplık" içerir biçimde kurgulanmış mizah örneklerinden bir diğeri aşağıdaki şekildedir:

Örnek 6:

Kaynak Metin:

"I agree, no one can hear two thousand yards," Francis said. "However, I'd also like to point out that, since Alexander Graham Bell, the microphone has undergone considerable development. Or maybe you haven't heard?" (Stern, t.y.: 66).

Erek Metin:

— Asteğmen, asteğmen! diye hırçınlaştı, iki bin metreden bir şey duyulamıyacağımı ben de biliyorum. Lâkin mikrofon diye bir şey icat edildiğinden senin haberin yok galiba... (Stern, 1957: 42).

Bu örnek daha önce açıklanan, Japon dinleme mevzisinden bahsedilen kısımdan alıntılanmıştır. İlgili kısımda Francis, teğmene söz konusu dinleme mevzisinin, karargâhlarından 2 kilometre kadar uzaktaki bir noktaya kurulduğundan bahsetmekte, teğmen ise o kadar uzaktan kimsenin bir şey duyup dinleyemeyeceğini dile getirmektedir. Bunun üzerine Francis'in, telefonun mucidi Alexander Graham Bell'den o yana mikrofon teknolojisinde kayda değer gelişmelerin yaşandığını söyleyerek küçümseyici bir tavır takındığı görülmektedir. Buradaki mizahi etkiyi doğuran, teğmenin Francis'e akıl öğretmeye kalkarken, kendi bilgisizliğini yüzüne vuran ve gülünç duruma düşmesine yol açan türden bir cevapla karşılaşmasıdır. Dolayısıyla bu örnekte kaynak metinde hem "alay" hem de "hazırcevaplık" söz konusudur. Erek metinde ise çevirmenin, "Alexander Graham Bell" göndermesine yer vermediği ancak mizahın yine "hazırcevaplık" ve "alay" içerikli söylem üzerinden kurgulanarak üretildiği gözlemlenmektedir.

Aynı kısmın devamında, mizahın "sarkazm" tekniği üzerinden kurgulandığı bir örnek mevcuttur:

Örnek 7:

Kaynak Metin:

"Tonight you and I are going out and capture the three men in that Jap listening-post."

"Three of them!" I said.

"That's right, two enlisted men and a junior lieutenant who probably doesn't know any more about fighting than you do" (Stern, t.y.: 69-70).

Erek Metin:

- Kaç kişi bunlar?
- Üç kişi...
- Üç mü? Ben üç Japonla... Tek başıma...
- İki er, birisi senin gibi asteğmen...
- Yâni...
- Yâni iki buçuk kişi sayılırlar... (Stern, 1957: 43-44).

Bu örnekte teğmenin Francis'ten, operasyon düzenleyecekleri dinleme mevzisinde üç Japon askerinin

bulunduğu bilgisini öğrenince paniğe kapıldığı görülmektedir. Kaynak metinde Francis'in, paniğe kapılan teğmene, korkulacak bir şey olmadığını söz konusu üç Japon askerinin rütbelerinden bahsederek açıklaması ve bu açıklamayı yaparken de askerlerden en fazla dikkate alınabilecek olanın bile zaten en fazla teğmen kadar çarpışabilecek nitelikte olduğunu vurgulaması söz konusudur. Bu bağlamda Francis'in ifadesinin aslında teğmenin zayıflığını ve kabiliyetsizliğini eleştirici, bunun üzerinden teğmeni iğneleyici nitelikte olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla kaynak metinde "sarkazm" tekniğinden faydalanılmış olduğu belirtilebilir.

Söz konusu "sarkazm" erek metinde de gözlemlenmektedir. Nitekim Francis'in buradaki "İkisi er, birisi senin gibi asteğmen... [...] Yâni iki buçuk kişi sayılırlar..." şeklindeki söylemi, teğmeni tek bir adam bile saymadığını, teğmenin yeteneksizliğine işaret ederek bunun üzerinden iğnelemede bulunduğunu gösterir niteliktedir.

Eserde "şaka yollu ifade" tekniğine de başvurulmuş olduğu gözlemlenmektedir. Bu tekniğin kullanıldığı bir örnek aşağıdaki şekildedir:

Örnek 8:

Kaynak Metin:

"I'm so pleased I could kiss you," I said.

The mule looked around at me, head lowered and eyes raised. "Hold on to yourself. I've had a lot of things happen to me in this mule's Army. And I suppose I can take it as well as the next. But there's a limit, lieutenant. There's a limit!" (Stern, t.y.: 101).

Erek Metin:

— Sizi bir daha kucaklayabilir miyim Fransis?

— Demin kucakladın ya... Elverir. Bir gören olursa, "Bayram değil, seyran değil, bu asteğmen bu katır neden öpüyor?" der. Namusum lekelenir (Stern, 1957: 64).

Bu örnek, eserin, Japon hava saldırısının anlatıldığı bölümünde yer almaktadır. Kaynak metinde, ilgili kısımda, Francis sayesinde bir belanın daha atlatılmış olması dolayısıyla teğmen sevinçten Francis'i öpebileceğini söylemektedir. Metinde Francis, teğmenin coşkusunu anlatmak için kullanmış olduğu bu ifadeye cevaben, orduda her şeyi sineye çekmiş olduğu ancak -katırla teğmen arasında böyle bir duygusal yakınlaşmayı kastederek- bu kadarına da müsaade edemeyeceği minvalinde bir cevap vermektedir. Burada Francis'in aslında teğmen tarafından söyleneni, bu cevabı gerektirir şekilde anlamadığı -diğer bir deyişle, öyleymiş gibi gösterse de söyleneni düz anlamıyla yorumlamadığı- son derece zeki bir karakter olması bakımından açıktır. Dolayısıyla Francis'in cevabı, öyle anlamış gibi yaparak müsaade edemeyeceğini söylediği şeyi gerçekte kastetmediği üzerinden düşünüldüğünde "şaka yollu ifade" ile kurgulanmış bir mizah örneği olarak değerlendirilebilir.

Örneğe erek metin üzerinden bakıldığında ise yine "şaka yollu ifade" tekniğinden faydalanılmış olduğu belirtilebilir. Çevirmen tarafından gerçekleştirilen aktarımda "[n]amusum lekelenir" şeklinde bir kullanımın tercih edilmesi ve erek kültüre özgü "bayram değil, seyran değil (eniştem beni niye öptü)" ifadesinin de çağrıştırılması yoluyla "şaka yollu ifade" tekniğinin söylemdeki mizahi boyut artırılarak kullanıldığı düşünülebilir.

İnceleme kapsamında ele alınacak olan son örnek "ironi" tekniğinin kullanılmış olduğu aşağıdaki

örnektir:

Örnek 9:

Kaynak Metin:

“How did you manage to speak on the telephone?” was my first question.

“The same way I’m speaking now.”

“But you’re tied to this banyan tree,” I pointed out.

“Brilliant, lieutenant. On-the-nose brilliant!” Francis looked at the cloudless sky. “You’re something of a Sherlock Holmes yourself, aren’t you?” (Stern, t.y.: 52-53).

Erek Metin:

Evvelâ bana nasıl telefon ettiğini sordum...

– Basbayağı adam gibi... dedi.

– İyi amma bağılısınız!...

– Ben ömrümde bu kadar dikkatli bir asteğmen görmedim. Şarlok Holmes halt etmiş!... (Stern, 1957: 32).

Bu örneğin alıntılandığı kısımda teğmen, Francis’in kendisini telefon edip çağırması üzerine onun yanına gider ancak nasıl olup da telefon edebildiğini anlayabilmiş değildir. Francis’e, telefonda kendisiyle konuşmayı nasıl başarabildiğini sorunca Francis’in gayet doğal bir biçimde verdiği cevap üzerine ona ağaca bağlı hâlde olduğunu hatırlatır. Ağaca bağlı olduğu alenen ortada olan Francis, teğmenin bunu âdeta bir ipucu yakalamış gibi ifade etmiş olması üzerinden, teğmen için “Sherlock Holmes” benzetmesinde bulunur. Francis’in söz konusu benzetmesi, hikâyede beceriksiz, saf biri olarak resmedilen teğmenin, aklının ermeyeceği şeyleri anlamaya ve çözmeye çalıştığının vurgulandığı bir “ironi” örneği olarak değerlendirilebilir; nitekim burada Francis aslında söylediğinin tam tersini kastetmektedir. Erek metinde de çevirmenin aynı şekilde “ironi” tekniğinden faydalanarak “Şarlok Holmes” benzetmesi üzerinden bir aktarım yaptığı, ayrıca “halt etmiş” ifadesi yoluyla da erek okur üzerinde yaratılan mizahi etkiyi güçlendirmiş olduğu görülmektedir. Bu örnekte erek metne aynı zamanda “[b]asbayağı adam gibi” ifadesiyle de çevirmen tarafından katılmış ek bir mizahi boyutun varlığından da bahsedebilmek mümkündür.

5. Sonuç Gözlemleri

Bu çalışmada, *Francis* başlıklı eser ve söz konusu eserin *Konuşan Katır* başlıklı çevirisi, kaynak ve erek metinden seçilen örnekler üzerinden, Berger’in (2017) sözlü mizah tekniklerini kapsayan “dil” kategorisi altında sunduğu teknikler çerçevesinde betimleyici bir yaklaşımla incelenmiştir. İncelemeye dâhil edilen örnekler özelinde, kaynak metinde “anıştırma”, “alay”, “hazırcevaplık”, “sarkazm”, “şaka yollu ifade” ve “ironi” tekniklerine, erek metinde ise “anıştırma”, “hiciv”, “alay”, “hazırcevaplık”, “sarkazm”, “şaka yollu ifade” ve “ironi” tekniklerine başvurulmuş olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada sunulan birinci örnekte kaynak metinde “anıştırma” tekniğinden faydalanılmış, erek metinde de “anıştırma” tekniğinin, erek okurların daha aşına olabileceği bir kullanım üzerinden kurgulanarak benimsenmesi tercih edilmiştir. İkinci örnekte kaynak metinde doğrudan herhangi bir mizah tekniği kullanımı tespit edilmezken erek metinde “hiciv” ve “alay” tekniklerinin varlığından söz edilebilmektedir. Üçüncü örnekte de kaynak metinde herhangi bir mizah tekniği kullanılmamış, erek

metinde ise çevirmen “alay” ve “hazırcevaplık” tekniklerinden faydalanmıştır. Dördüncü ve altıncı örneklerde, kaynak metindeki “alay” ve “hazırcevaplık” tekniklerinin erek metinde de “alay” ve “hazırcevaplık” teknikleriyle karşılandığı görülmüştür. Beşinci örnekte kaynak metinde “alay” ve “hazırcevaplık” tekniklerinin kullanımı söz konusuken erek metinde doğrudan bir mizah tekniğinden faydalanılmamış, genel anlamda kibirli olmasına rağmen Francis karakterinin öğretici ve yardımsever yönünün de olduğu ön plana çıkarılmıştır. Yedinci örnekte kaynak metinde ve erek metinde “sarkazm” tekniğinin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Sekizinci örnekte hem kaynak hem de erek metinde “şaka yollu ifade” tekniğinden faydalanılmıştır. Dokuzuncu örnekte ise kaynak metindeki “ironi” tekniğinin erek metinde de benimsenmiş olduğu görülmektedir.

Söz konusu örneklerin betimleyici bir bakış açısıyla incelenmesi çerçevesinde, kaynak metinde yazar tarafından kullanılan mizah tekniklerinin erek metinde çevirmen tarafından korunmasının tercih edilebileceği gibi, çevirmenin söz konusu teknikleri erek dilde kurgularken, bire bir aynı mizahi kurguyu önceleyen bir aktarımdan ziyade, erek okurların olası aşinalıklarını da göz önünde bulundurarak verdiği kararlarla erek metindeki mizahi kurguyu şekillendirdiği anlaşılmıştır. Buna ek olarak, kaynak metindeki mizah tekniklerinin erek metinde çevirmen tarafından korunmaması durumunda ilgili örnekteki mizahi boyut ortadan kalkabilse de eserin belli vurgu noktalarının, genel kurguyla çelişmeksizin çevirmen tarafından ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Ayrıca çevirmenin, kaynak metinde var olan mizah tekniklerini erek metne taşıma veya taşıyama yönünde aldığı kararlarla sınırlı kalmadığı ifade edilebilir. Nitekim kaynak metinde belirgin bir şekilde mizah tekniğinin varlığından söz edilemeyecek durumlarda da çevirmenin, yaptığı ekleme ve değişikliklerle, ilgili kaynak metin örneklerini çeviride mizah tekniklerine başvurarak aktarmış olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Baytar, İ. (2020). *Mizah Çevirisi Bağlamında Chick-Lit Türünde Yazılmış Romanlardaki Mizah Unsurlarının Türkçeye Aktarımının İncelenmesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baytar, İ. & Temur, N. (2019). Edebî Çeviri ve Mizah: *Bridget Jones's Diary* Adlı Eserin Türkçe Çevirisinin Mizah Unsurlarının Aktarımı Açısından Analizi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(42), 2802-2822. DOI: 10.26450/jshsr.1417.
- Berger, A. A. (2017). *An Anatomy of Humor*. Londra ve New York: Routledge.
- Chiaro, D. (2005). Foreword. Verbally Expressed Humor and Translation: An Overview of a Neglected Field. *Humor*, 18(2), 135-145. DOI: 10.1515/humr.2005.18.2.135.
- Delabastita, D. (2014). Introduction. D. Delabastita (Ed.), *Traductio: Essays on Punning and Translation* (ss. 1-22). Londra ve New York: Routledge.
- Díaz Cintas, J. & Remael, A. (2014). *Audiovisual Translation: Subtitling*. Londra ve New York: Routledge.
- Julep, M. (2024). Regret Before and Beyond the Kentucky Derby. *Kentucky Derby Winners*. Erişildi: <https://kentuckyderbywinners.com/regret-before-and-beyond-the-kentucky-derby/>.
- Karavin, H. (2015). *Translating Humor: A Comparative Analysis of Three Translations of Three Men in a Boat*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meyer, J. C. (2000). Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication. *Communication Theory*, 10(3), 310-331. DOI: 10.1111/j.1468-2885.2000.tb00194.x.
- Raphaelson-West, D. S. (1989). On the Feasibility and Strategies of Translating Humor. *Meta*, 34(1): 128-141. DOI: 10.7202/003913ar.
- Raskin, V. (1979). Semantic Mechanisms of Humor. *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (ss. 325-335).
- Stern, D. (1957). *Konuşan Katır* (A. Nesin, Çev.). İstanbul: Düşün Yayınevi.
- Stern, D. (t.y.). *Francis*. New York: Dell Publishing Company.
- Stirling, P. (1945a). The Mule Who Didn't Want Fame. *Esquire: The Magazine for Men*, Mayıs, 40-41; 181-185.
- Stirling, P. (1945b). Frances and the Golden Brew. *Esquire: The Magazine for Men*, Eylül, 87; 158-162.
- Toury, G. (2012). *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Vandaele, J. (2010). Humor in Translation. Y. Gambier, L. van Doorslaer (Ed.), *Handbook of Translation Studies* (ss. 147-152). Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- von Stackelberg, J. (1988). Translating Comical Writing. *Translation Review*, 28(1), 10-14. DOI: 10.1080/07374836.1988.10523431.
- Zabalbeascoa, P. (2005). Humor and Translation—An Interdiscipline. *Humor*, 18(2): 185-207. DOI: 10.1515/humr.2005.18.2.185.